

Данијела Д. ПУХАЧА*

Војни архив Министарства одбране, Београд

СТЕРЕОТИПИ О БАЛКАНУ ПОД УТИЦАЈЕМ
ОРИЈЕНТА: СРПСКИ БАЛКАНИЗАМ ИЛИ
„-ИЗАМ НА СРПСКИ НАЧИН”**

Апстракт: Епохално дело Едварда Саида, *Оријентализам* из 1978. године, својом појавом покренуло је не само критичко-теоретску област постколонијализма и питање сазнајне повлашћености већ и својеврсни научни домино ефекат у истраживању концепта „другости”. Бугарска историчарка Марија Тодорова у делу *Имаинарни Балкан* примењује Саидов концепт оријентализма на Балкан – где се он, због вишевековног деловања османске империје, посматра као отоманско наслеђе, односно европски, унутрашњи „други” – од стране Тодорове дефинисано као „балканизам”. У раду је сумирано досадашње истраживање других аутора на пољу имагологије Балкана добијених кроз анализу наратива и путописа о Балкану, али је такође указано на претпостављени утицај Саидове теорије оријентализма, најпре на развој балканизма и стереотипа о Балкану, а нешто касније и на појаву нове поткатегорије аутостереотипизације – дефинисане као „српски балканизам”.

Кључне речи: Балкан, балканистички дискурс, оријентализам, симболичка географија, стереотипи, српски балканизам.

УВОД: ОРИЈЕНТАЛИЗАМ И ИСТРАЖИВАЊЕ „ДРУГОГ”

Досадашње промене геополитичких граница у Европи показале су се као учестале, односно сама њихова флексибилност се не доводи у питање, међутим чини се да су оне географске границе које су латентне, замишљене или, једноставније речено, *имаинарне* границе поприлично статичне, а неретко и есенцијализоване¹ под утицајем хегемоније. „Цртање” замишљених граница је универзалан принцип² представљања правих а, заправо, симболичких граница, које су одређеном региону приписане као онтолошке – важеће и изван културноисторијских токова. Овај принцип

* ORCID 0009-0003-5777-0436, danijelapuhacha@gmail.com

** Рад представља издвојени део мастер рада одбрањеног на Одељењу за етнологију и антропологију Филозофског факултета Универзитета у Београду – 29. септембра 2014. године.

- 1 Подразумевају се, или се барем покушавају представити као природне географске границе, а које као такве погодују актуелној хегемонији. Есенцијализам подразумева да људима и њиховим друштвеним и културним институцијама управљају одређени закони природе, те се из тог разлога имагинарним границама придаје важан значај, нарочито у исцртавању географских граница.
- 2 Симболизам који носе замишљене границе, а које обично немају повезницу са стварним географским границама јер су последица хегемоније, принцип је који опстаје у свим друштвима и нацијама до данашњих дана.

можемо применити када говоримо о региону Балканског полуострва, које је кроз дугу историју обележило управо исцртавање његових имагинарних граница, па чак и дуж менталне мапе становника овог региона, почевши од првих путописа о Балкану.

Дискурси дефинишу параметре онога што треба знати и могу деловати као филтери кроз које људи интерпретирају свет. Они не структуришу знање, него оно што се представља као знање о неком простору, или друштву (Lazarević Radak 2013: 30). Самим тим, дискурс у путописном контексту заснива се на једном створеној и више пута интерпретираној репрезентацији или „истини”, која служи искључиво у сврху потврђивања стереотипа.

Уколико текст одражава праксу, дискурс је главни инструмент којим се саопштава наводно знање о другоме, он успоставља представе, слике којима то знање постаје лако доступно. У том смислу, текст који говори о другоме претендује да буде замена за његову физичку присутност (Lazarević Radak 2013: 29). *Балкан*³ је нешто више од просте географије, дискурс о њему је изван простора и времена, око њега се дешавају промене, али он је онтолошки изграђена константа. Географија је само једна страна приче о Балкану, много дубља је она симболичка представа која постоји о њему.

Дефиниција Балкана одређена је низом географских, политичких, историјских, културних, етничких, верских и економских критеријума, а најчешће њиховом комбинацијом (Тodorova 2006: 91). У западноевропским путописима⁴ он је, најпре, загонетан и неоткривен, а затим и стран, мрачан, чудан и надаре страхан у односу на остатак Европе. Интерпретације текста и радови на пољу симболичке позиције Балкана свакако доста дугују постколонијалној теорији⁵ (Lazarević Radak 2013: 21).

Наше сагледавање Балкана желимо истовремено да дефинишемо, али и разграничимо од Саидовог концепта оријентализма, који нас је инспирисао на овај рад, али и подсетио на специфичности региона Балкана – које се не смеју поистовећивати са теоријском презентацијом оријентализма.

Оријентализам је научноистраживачки рад Едварда Саида (Edward Said), књижевног теоретичара палестинског порекла, објављен 1978. године. Као врло значајан рад у то доба, један је од пионира постколонијалне научне критике. Захвалност коју постколонијална критика научне епистеме изражава према овој књизи је широких размера, јер она није покренула само загонетку Оријента, већ све недоумице које су се могле подвести под једно конкретно питање: „Да ли су научна делатност и њени резултати које познајемо, и заиста, објективни?” Постколонијалне студије изродиле су нов начин сагледавања друштвене и културне стварности.

3 У периоду пре Берлинског конгреса 1878. године, Балкан је означаван и као: „Турска у Европи”, „Европска Турска”, „Оријентално полуострво”, *Südosteuropäische Halbinsel* (нем. полуострво на југоистоку Европе) итд. Илија Призел, стручњак за источну Европу, у научном раду под називом „Прва декада након колапса Комунизма”, објављен 1999. године, описујући ситуацију у земљама источне Европе, помиње „византијску Европу”.

4 О поменутих западноевропским путописима више у: *Флуидни, дискурзивни Балкан* (Lazarević Radak 2013: 32).

5 Теорија постколонијализма базира се на критичком промишљању утицаја бивших колонијалних сила на друштвени, економски и културни живот својих некадашњих колонија. Главни фокус анализе су креирање знања о колонизованим просторима, као и утицај на креирање и (пре)обликовање идентитета поменутих колонија.

Тада је настао јаз између *еџоџичној* и *објективној*, али је покренуто и питање са-знања или, боље речено, *сазнајне њовлашћеносџи*. Сам Саид истиче да је његова концептуализација оријентализма у суштини одговор на питање: „Зашто Исток по-сматрамо другачије у односу на остале?” Уместо „Знање је моћ” добијамо латентну поруку „Незнање је представа о Оријенту”. Оријентализам представља референтни оквир путем којег егзотификујемо Исток, при чему се развијају стереотипи који, временом, престају да буду то што јесу и постају онтолошке датости. Тако издеј-ствовану природу источне цивилизације супротстављамо Западу (*Окциденту*), који је, за разлику од Оријента, место где су људи склони хуманизму и истинским модерним, цивилизацијским вредностима. Самим тим, да парафразирамо Милицу Бакић Хејден (Bakić Hayden), ствара се друга латентна онтолошка датост – *Западна цивилизација* постаје цивилизацијски идеал којем треба тежити, при чему се све друге вредности деградирају, уколико нису део ње. Питање припадности одређе-ном цивилизацијском току је питање изграђеног колективног идентитета, али и пи-тање симболичке географије, о чему су писале ауторке попут Марије Тодорове⁶ и Весне Голдсворти⁷ (Goldsworthy).

Антрополози су укључени у неки облик постколонијалног дискурса кадгод ступе у свет неке *чудне* или *еџоџичне* културе.⁸ Један од најважнијих услова разу-мевања било које друге културе (и читавог различитог скупа вредности, норми, представа итд.) је баш свест о разликама (Božić 2010: 80). База стварања разли-ке је класификациони систем, који је саставни део сваке културе – што су исти-цали антрополози Клод Леви Строс (Claude Lévi-Strauss) и Мери Даглас (Mary Douglas). Како се класификација заснива на концепту бинарне опозиције,⁹ лако је уочити да је у основи идентитета појам *разлике*. Сваки ентитет се идентифи-кује у односу на *некој* и у односу на *нешџо* што је *различитио од њџа самој*, при чему долази до њиховог хијерархизовања. У оквиру ове проблематике онтолошки позитивне датости готово увек се додељују припадницима западне цивилизаци-је, док негативне црте остају на страни *Исџока*. Таквом позицијом цивилиза-цијских вредности ми добијамо својеврсну хијерархију супериорних у односу на инфериорна друштва и културе.¹⁰ Према речима једног британског дипломате,¹¹

6 Бугарска историчарка у свом делу *Имаџинарни Балкан* (2006) прва је увела појам *балканизам*, као пандан Саидовом *оријентализму*.

7 Види: Весна Голдсворти, *Измишљање Руријаније: Имџеријализам машџе*, 2000.

8 Истраживање друге – изоловане културе и друштва – може бити под латентним утицајем већ утврђеног колонијалног дискурса који је био актуелан током колонијалистичког периода тог простора, због чега антрополози морају имати у виду постулате постколонијалистичке критике при „посматрању са учествовањем”.

9 Основа која структурише људско мишљење, знање и опажање света. Више о концепту бинарне опозиције у делима антрополога Клод Леви-Строса: *Сџрукџурална анџроџолоџија* (1958) и *Ди-вља мисао* (1962).

10 Првобитни путописи о Далеком и Блиском истоку ослањали су се на еволуционистички концепт сагледавања култура и друштава (с обзиром да је еволуционизам тада доживео научни зенит), при чему је свако друштво добијало своје место на еволутивној лествици. Место на врху лествице остајало је обезбеђено искључиво за тадашње империје (колонијалне силе, попут Француске, Шпаније и Британије).

11 За више детаља погледати: *Nationalism and War in the Near East (By a Diplomatist)*, Oxford, Clarendon, 1915: ix, xii, xvi.

„национализам у Источној Европи по природи је склонији ратничким изливима него у Западној Европи, јер је он овде на ранијем степену развоја” (Godorova 2006: 256).

ЗАПАД (Окцидент) ¹²	ИСТОК (Оријент)
<i>Центар</i>	Периферија
<i>Модернос</i>	Традиција
<i>Наука</i>	Мит
<i>Универзалнос</i>	Партикуларност
<i>Развијенос</i>	Заосталост
<i>Рационалнос</i>	Ирационалност
<i>Историјски</i>	Аисторијски
<i>Космополиитизам</i>	Локалност
<i>Демократија</i>	Деспотизам
<i>Секуларизам</i>	Фундаментализам

Саид је тврдио да су истраживачи, путописци и путници са запада извршили притајени „академски геноцид” на простору Блиског и Далеког истока. Оријент је у тим путописима конструисан као скуп опасних култура, при чему је извршена нека врста мобилизације страха међу западном публиком (Saïd 16. 4. 2003). Такође, тврдио је да постоје два типа (са)знања – оно које сами рационално и објективно развијамо и оно које нам се намеће кампањским путем. Империјалистичке тежње на Истоку извршиле су притајени геноцид на само сазнање, поткопавајући академска истраживања (Saïd 2003). Сматрао је да политички империјализам влада читавом облашћу проучавања, имагинацијом и научним институцијама и то тако да га је интелектуално и историјски немогуће заобићи (Saïd 2008: 25).

Оријентализам је настао империјалистичким тежњама разних империја које су желеле спознати културе – како би их лакше освојиле. Проблем који лежи у корену оријентализма је тај да се ово (са)знање пласирало (пасира) као објективно, а самим тим релевантно. Уједно, то је сазнање које, с обзиром на његове имаголошке корене, не подлеже провери. Оријентализам није „чиста лаж”, већ *конструкција која може бити заснована на селективној реалности*. Он представља неку врсту интелектуалног ауторитета над Истоком.

Јадранка Божић нуди одлично објашњење: „Оријентализам као метод истраживања није нужно везан за Оријент, већ за анализу дискурзивног обликовања *друш*, независно од тога да ли се то обликовање користи у империјалне сврхе, за економско-политичку доминацију или за просто обликовање стереотипа и предрасуда” (Božić 2010: 82).

12 Табела 1. – Бинарне опозиције (знаковне бинарности), засноване на оријенталистичком и колонијалном дискурсу (супериоран versus инфериоран), које указују на дихотомију Запада и Истока и које се, као такве, могу сматрати и делом балканистичког дискурса.

ЗАПАДНА ЕВРОПА ¹³	ИСТОЧНА ЕВРОПА
<i>Десно</i>	Лијево
<i>Организирано</i>	Дезорганизирано
<i>Демократија</i>	Замјена демократије демократским симболима
<i>Цивилизираносћ</i>	Примитивизам
<i>Легитимносћ</i>	Нелегитимност
<i>Рационална свијесћ</i>	Митска свијест
<i>Окренутосћ према будућносћ</i>	Некрофилска опседнутост прошлости
<i>Предвидљивосћ</i>	Непредвидљивост
<i>Уређен систем критерија и вриједносћ</i>	Непостојаће система
<i>Индивидуална свијесћ</i>	Колективна свијест
<i>Грађанин</i>	Националност

Желели бисмо да Саидове постулате применимо и, на неки начин, проверимо на географски погодном тлу, које је, послужићемо се мислима Марије Тодорове, постојеће и географски опипљиво, у односу на дискурс о Оријенту или *друјосћ*, који остаје искључиво на нивоу теорије, али и даље погодан за проверавања. Иако је наишао на буран одјек и још увек распаљује страсти, оријентализам је, све у свему, превазиђен. То није случај са Балканом (Тодорова 2006: 55). Објективно сагледавајући, Балкан је, сходно и даље актуелном интегрисању земаља Западног Балкана,¹⁴ жив као регион и погодан је за научна истраживања. Овај рад користи постколонијални теоријски оквир домаћих и страних аутора¹⁵ за утврђивање развоја *српских балканизма* кроз дискурзивну продукцију „слике о Балкану као простору између Истока и Запада”.

ТРЕБА ЛИ РАЗЛИКОВАТИ „ИЗМЕ”? БАЛКАНИЗАМ ИЛИ БАЛКАН КАО „УНУТРАШЊИ ДРУГИ”

Поставља се питање: „Зашто је битно створити диференцијацију између оријентализма и балканизма, уколико узмемо у обзир сродност оба научна феномена?”

На равни процеса изградње другости, балканистички дискурс *јест* део оријенталистичког дискурса. Без обзира на то што су разлике у степену конструисане перцепције различитости толике да балканистички дискурс излази из оквира дихотомности, треба га посматрати као део оријенталистичког дискурса у ширем смислу (Svilar 2011: 142–143).

13 Табела 2. – Списак речи као парови супротности, који је састављен од стране хрватске књижевнице Дубравке Угрешић, а који је изнет у књизи Дејвида Нориса (Noris 2002: 62).

14 Процес интеграције земаља Западног Балкана у Европску унију, што у будућности може довести до нових симболичких тумачења и прекрајања стварних географских граница.

15 Сви радови коришћени као теоријски оквир (в. Литературу).

БАЛКАН ¹⁶	
<i>Пасивносѝ</i>	<i>Оријенталносѝ</i>
<i>Нейоузданосѝ</i>	<i>Назадносѝ</i>
<i>Нецивилизованосѝ</i>	<i>Аројанѝносѝ</i>
<i>Лењосѝ</i>	<i>Руралносѝ</i>
<i>Сѝаѝнаѝѝја</i>	<i>Милиѝанѝносѝ</i>
<i>Летарѝѝја</i>	<i>Несхваѝљивосѝ</i>
<i>Неделоѝворносѝ</i>	<i>Маскулиносѝ</i>
<i>Несѝособносѝ</i>	<i>Неусѝпрашивосѝ</i>
<i>Несѝабилносѝ</i>	<i>Неисквареносѝ</i>
<i>Окруѝносѝ</i>	<i>Сѝоросѝ</i>
<i>Нейредвидливосѝ</i>	

Свилар запажа битну разлику у самој концепцији бинарног односа: „Чињеница је да је и балканизам, као и остали продукти оријентализма, настао као последица бинарног односа (у случају Балкана не толико Запад–Исток, колико центар–периферија), хијерархијски распоређен тако да је први појам увек примаран и њиме се дефинише други” (Svilar 2011: 143). Ипак, балканизам се развио независно од оријентализма и, у одређеним аспектима, против оријентализма или упркос њему. Један разлог за то било је одвојено бављење југоисточном Европом (или Балканом) као геополитичком целином различитом од Блиског или Средњег истока (Todorova 1996: 38).

Док Оријент не постоји изван текста (Todorova 1996: 28), Балкан је опишљива реалност,¹⁷ у којој уједно живи такозвани *дух Оријентѝа*; Балкан се сматра отоманским наслеђем – *залуѝали Оријентѝ* – који је након вишевековне владавине Османске империје инфилтриран и срођен са делом Европе. Не само да је током отоманског периода део југоисточне Европе добио ново име, Балкан, већ су углавном отомански елементи, или они који су се опажали као такви, утицали на стварање актуелних стереотипа (Todorova 2006: 63).

Специфичност Балкана је његово сагледавање као европског или *унуѝпрашивеѝ друѝоѝ*. *Друѝи* је онај неразумни, неконтролисани, неспособни који не разуме језик цивилизације – науке, дипломатије, демократије (Lazarević Radak 2013: 24). Антрополози имају дужност и обавезу да барем покушају да *друѝе* представе у адекватном светлу (прихватаљивом пре свега за исте те *друѝе* – Воѝић 2010: 81). Из угла колонијалног дискурса, „други” су само објекти, припадници „инфериорних” источних култура, који су пасивни и склони нереду. Атрибут „балкански” је штетан; негде постоји мало или недовољно позната реалност означена као балканска; та реалност мора да одговара исконструисаној ознаци, а онда се на реалност повратно пројектују аутономни ефекти означивача (Todorova 2006: 104).

16 Табела 3. – Ауто и хетеро слике које се односе на Балкан – које се употребљавају у балканистичком дискурсу и претапају у стереотипе (балканистички означивачи).

17 Мисли се на Балканско полуострво, територију која постоји у географској равни, за разлику од Саидовог концепта Оријента.

Марија Тодорова сматра да се научна искуства и закључци донети при истраживању Блиског и Далеког истока (односно симболички креираног Оријента), могу врло лако применити на истраживање Балканског полуострва као конструисаног имагинаријума у европским путописима и које је, у извесном смислу, одувек егзотификовано и посматрано као територија која има функцију међупростора, „граничника” између две утврђене цивилизације – источне и западне.¹⁸ У том смислу, Балкан је, поред географске, и *симболичка творевина* – „створена утицајем историјских, цивилизацијских и политичких прилика”, при чему му је додељен епитет „другости”.

Појам балканизам односи се на сва она тумачења којима се феномени из Југоисточне Европе, то јест Балкана, смештају у оквир дискурса (у Фукоовом смислу те речи) или стабилног система стереотипа (за оне које зазиру од појма дискурса) који Балкан стављају у когнитивне менгеле (Todorova 2006: 10). *Балканизам је дискурзивна конструкција*, која на пејоративан начин означава и описује Балкан и социјалне групације које га насељавају.

БАЛКАН-ИЗАМ КАО СЕМАНТИЧКА ЈЕДИНИЦА ЗА КОНСТРУКЦИЈУ СТЕРЕОТИПА: ПОЉЕ СТВАРАЊА СРПСКИХ БАЛКАНИЗАМА

Примена дискурса о егзотичном *друјом* на Балкан има вишеструку намену. Као објекат проматрања Балкан није само географски и културолошки, већ и врло специфичан *политички феномен*. Фриц Виљавец (Fritz Valjavec) сматра Балкан политичком целином која има заједничке културноморфолошке особине настале у периодима Византијског и Отоманског царства (Todorova 2006: 93). Почетком XX века термин Балкан све је више добијао политичку конотацију (Todorova 2006: 88).

Посебну пажњу на себе Балкан је привукао током деведесетих година прошлог века, што је за последицу имало јачање политичко-балканистичког дискурса (појава стигматизације „споља”, али и аутослика). Балкан је уочен и одређен као засебан регион тек када је постао простор у политичкој димензији и када је постао поприште сучељавања различитих односа доминација и хегемонија [...] то му даје карактер ентитета смештеног у „темпорално-политичку димензију непостојећих географских граница” (Svilar 2011: 133). Управо ће политички карактер разбијања ентитета деведесетих година прошлог века касније служити као поље на којем ће се креирати српски балканизми, који су тема овог рада.

Балканистички дискурс можемо одредити као скуп когнитивних образаца путем којих се, вербално или кроз писане наративе, пласирају информације о Балкану. Афирмише се приступ који је, заправо, рефлексивна доминантног јавног дискурса Запада, којим се легитимише моћ именованја и дефинисања друштвене стварности (Svilar 2011: 13–14). Дискурс о Балкану (и друштвима која га насељавају)

18 У периоду владавине Османског царства Балкан је у западноевропским путописима означаван као бедем, линија сусрета, преламања и спајања две цивилизације и два царства (османског и аустроугарског). Укратко, Балкан није представљан као део тих цивилизација, већ као новостворено, хибридно друштво – унутрашњи европски „други”, настао тадашњим, по Балкан, неповољним културноисторијским токовима.

је једнослојан, доноси једнообразне и редукционистичке закључке. За потребе теоријског оквира доста нам помажу радови, у претходном делу наведених аутора, који су оријенталистичке постулате акумулирали у нов и другачији теоријски концепт – балканистички концепт.

Зашто сматрати балканистички дискурс посебним односно „због чега би требало правити разлику између балканизма и оријентализма”, како га је замислио Саид? Због тога што процес будуће изградње стереотипа полази из нешто другачијих основа. Најпре, ту је:

Географска одређеност – граничност Балкана, што га чини да изађе из имагинаријума званог Оријент, и сместимо га у реалне географске, историјске и политичке токове.

Оријент као стварност – истраживање Балкана као погодног, географски опипљивог тла кроз који *еџотиични Оријент* заиста живи након вишевековне владавине Отоманске империје. Посматран као својеврсна оријентална заоставштина, Балкан постаје реална – и даље присутна – рефлексија Оријента; постаје огледало *евројске друјосћи*. Кроз Балкан смо у стању да у реалном свету увидимо оријенталистички тип друштвених заједница.

Унутрашњи *друји* – посматрајући са позиције цивилизацијског граничника (смештен између *Окцидентиа* и *Оријентиа*), Балкан постаје културолошки алтерерго Европе, бинарна опозиција, његов унутрашњи, егзотични *друји*. *Оријент* се не налази искључиво преко границе, он је, такође, након цивилизацијских превирања остао смештен у предворју Европе. То предворје је управо Балкан.

Конфесионална хетерогеност – не треба заборавити разлику у религијском погледу, односно на поделу између претежно хришћанског Окцидента и претежно муслиманског Оријента. Конфесионална хетерогеност је један од битнијих сегментата при сагледавању симболички изграђеног Балкана.

Одсуство империјалистичких снага – Кетрин Флеминг критикује (Fleming 2001: 11–31) начин на који Весна Голдсворти користи постулате Саидовог оријентализма, јер не ствара баријеру између, с једне стране, Далеког истока (који је био под директним утицајем француског и британског колонијализма) и Балкана, са друге стране. Потребно је сагледавати Балкан у „свој његовој специфичности”, а то је, свакако, неимперијално стање.

Балканизам без претка – као дискурс не почива на ранијој академској традицији „балканизма” из простог разлога што такве традиције није било. Већина стручних или полустручних радова о Балкану написана је у време (најчешће политичких) „криза” (на пример: током ратова на простору бивше СФРЈ). Такав приступ је обликовао проучавање Балкана (Fleming 2001: 11–31). То значи да балканистички дискурс, плодан какав јесте, није у великој мери утицао на интелектуалне традиције нити на институције. Он је пре свега присутан у новинарским или квазиновинарским литерарним формама (у путописима, политичкој есејистици и посебно у једном несрећном хибриду познатом као академско новинарство), што објашњава његову популарност (Тодорова 2006: 75). Већина радова о Балкану инспирисана је савременим политичким дешавањима. Другим речима, балканизам је дискурс који почива на политичкој равни, што се уједно надовезује на:

Политичко „буре барута“ – како га је једном приликом метафорично описала британска ауторка,¹⁹ Балкан је у првим представљањима односно путописима стигматизован као подручје специфично по *милијанској природи* (опасна, ратна зона) које насељавају народи који немају историју припадности цивилизацији (Западне) Европе. Још је Јохан Волфганг Гете (Johann Wolfgang Goethe) у *Фаусту* говорио о Југоисточној Европи као о региону „где народи нападају једни друге“, а тај регион је називао Турском. Била је то, дакле, и линија разграничења између цивилизације и варварства (Busek 2007: 64). Јакоб Шурман (Jacob Schurman), професор енглеске књижевности, управник Универзитета Корнел и доцније амбасадор Сједињених Држава у Немачкој, представио је своју теорију по којој се судбина народа на Балкану своди на рат (Lazarević Radak 2013: 177). Тај дискурс није доминантан само на Балкану, него долази управо споља, онда када путници са Запада пишу о „бурету барута“, „котлу Европе“, „мрежи светских интрига“, или „политичком лавиринту раскршћа“ (Лазаревић Радак 2011: 1423–1437).

Специфична ментална мапа становништва, менталитет Балканских народа – окарактерисан је као хибрид, настао мешавином европског културног утицаја и оријенталне цивилизацијске заоставштине. Оријентализацији Балкана највише доприносе путописи разних аутора²⁰ о прошлости која је наводно оформила отомански менталитет и оставила трајан печат на културу балканских народа, простирући се од религијског домена, преко економије, друштвене структуре и других елемената културе на Балкану. Од не тако малог значаја су биле белешке и студије о „расним карактеристикама“ или збуњујућим антрополошким типовима народа Балкана који по правилу представљају мешавину, толико комплексну да путник са Запада тешко може одредити ком типу ти људи припадају (Лазаревић Радак 2011: 1423–1437). Менталитет становништва овог региона представља се као кросовер,²¹ што се може повезати са осећањем неприпадности балканских народа „ни Истоку ни Западу“.

Променом доминантног дискурса односно променом интереса *велесила*, мењало се и сагледавање региона Балкана у оквиру симболичке географије. Геостратешки интереси великих сила „дискурзивном Балкану“ мењају границе, тако да многи народи, друштва, државе у току само једног века неколико пута постају интегрални део Балкана, значајно *Друго* европском културном миљеу, а већ у наредном тренутку сушта супротност и опозиција свему што се подразумева као балканско (Svilar 2011: 17). Посредством бурне балканске прошлости,²² једном симболички створена слика утицала је на регион – народи који у њему живе доживљавали су одређени степен стигматизације. Деградирајућа историја под утицајем хегемоније стварала је дуги низ година стереотипе о народима који живе у њему, а данас их препознајемо као *балканизме*. У даљем тексту фокусираћемо се на дефинисање најчешће заступљених балканизма, као и њихов утицај на *српско пишиање*.

19 Види: Mary Edith Durham *The Burden of the Balkans*, 1905.

20 О ауторима и садржају поменутих путописа, детаљније у: Lazarević Radak 2011: 27–69.

21 Енгл. *Crossover* – преплитање, спајање два или више облика.

22 Пет векова под влашћу Отоманске империје, Први и Други српски устанак, балкански ратови, Први и Други светски рат, Грађански рат на простору бивше СФРЈ.

СПОЉНА И ЛИЧНА ЕГЗОТИЗАЦИЈА: ДЕФИНИСАЊЕ СРПСКИХ БАЛКАНИЗАМА

Било да су пласирани *споља* (хетерослике) или су самоидентификовани и пласирани *изнутра* (аутослике), балканизми су најчешће „фолклорно” прихватани, чиме су закорачили на поље симболичке интеракције и добили прилику да утичу на креирање друштвене стварности у Србији. Тако креирани балканизми диктирају на који начин ће се даље слике конструисати и манифестовати у јавности. Под *српским балканизмима* подразумевамо моћни(јим) дискурсом креиране стигме о Србији и српском друштву – дуго стваране, грађене и симболички продубљиване историјским околностима целокупног региона. Српске балканизме одликује употреба и есенцијализација стигми „споља, али и изнутра”. У наредним редовима следе њихово нешто детаљније објашњење.

СПОЉНА ЕГЗОТИЗАЦИЈА: СРБИ КАО „УНУТРАШЊИ ДРУГИ”

*„'Балкан' се повезивао са дивном Југославијом, са Србијом, или најпростио са било чиме што је било не-'евројско', не-'западно', не-модерно, не-урбано [...]
Гојово сувише етнографски савршено да би било истинито,
главни зајредачки диоскоји 'Балкан' преименован је у 'Европу'.”*

(Jansen 2001: 33–68)

1) Оријентална прошлост као деградирајућа заоставштина – представља дискурзивну употребу симболичке географије Балкана као цивилизацијског граничника. Примарна је базна конструкција која је постала посебно значајна и истицана крајем прошлог века, када је дошло до прећутног такмичења у позиционирању новостворених националних држава „што западније”. Ово је тема која иницијално покреће горе поменуто *српско ишњање*, питање вишевековне цивилизацијске диференцијације *Исиока* и *Запада*, чије је решење спровођење процеса интеграције.²³ Европска унија је полако успела да се наметне као „Европа”, али је такво схватање са културног аспекта свакако сувише уско. [...] „Западни” свет, пак, мора да се суочи са чињеницом да је стварање европске заједнице процес којим се мање-више руководило одозго, односно да је она делом бирократска творевина, која у недовољној мери обухвата културну компоненту (Busek 2007: 185–186). Географске границе нису потпуне уколико нису повезане с политичким и културним (Busek 2007: 68).

Ипак, без обзира на њену недовољну културолошку утемељеност на коју алудира Бусек, ова балканистичка конструкција покреће се од утврђивања тренутне српске (углавном неповољне) економске, културне и геополитичке позиције, а завршава се латентним, симболичким акцентовањем епохалног цивилизацијског ривалства Оријента и Окцидента, при чему је позиција Србије – речима антрополога Марка Живковића – „негде између”, те потенцирање на негирању или „убијању пустиг турског у нама” – као продукција моћнијег дискурса *хиперокцидентиа*. Србија мора да се ослободи „регресивне прошлости, да би имала садашњост и градила будућност”.

23 Европа и Европска унија постају синоними.

Самим тим, Србија мора да гради нове дискурзивне праксе убијањем прошлих (бескомпромисно убијање старих и изграђивање нових друштвених пракси). Друштво стиче утисак да је потребно да се докажује и прилагођава *својим* вредностима, како би се негативно конструисана слика преокренула у позитивну. Али, поставља се питање: „Шта је потребно доказати?”

Предраг Свилар то објашњава као потенцирање вековно конструисаног дискурса у којем је Запад креиран као вредносни систем, богат симболима и дискурзивним праксама, и који диктира које су то вредности данас у Европи (а самим тим и на Балкану) прихватљиве, а које нису. То значи да се покушава утицати на, конкретно српско друштво, у *асимилацијивном облику*, а не у прогресивном – како би, заправо, требало бити, и то може представљати велики проблем у будућности овог региона. Свилар такође истиче да се европске вредности не прихватају у оном облику за који се верује да утиче на „прозападначење” друштва. Друштво никада не може постати западно, уколико то није створено историјском/културном, регионалном конструкцијом и друштвеном праксом. Оно само може бити асимиловано западноевропским и – као таквим, да парафразирамо Свилара, доминантним вредностима. Дакле, Србија може односно мора остати балканска земља, која гаји европске вредности, али се не може заситити окциденталним вредностима. Запад (*Окцидент*) је симболичка творевина за коју се сматра да поседује праве вредности и друштвенополитички ставови који то додатно истичу заправо конструишу још једну у низу балканистичких конструкција – да Балкан мора да бежи од своје прошлости и да је се реши по сваку цену, уколико жели да буде део заједнице народа у Европи, чиме се истиче ништа друго до негативна представа о себи самом, самоодбаченост и непожељност у заједници. Свилар напомиње да додавање префикса Западни чини Балкан мање „балканским”, управо из разлога што је тај префикс симболичка творевина (Svilar 2011: 21).

Самим позивањем на оријенталну прошлост Балкана и истицање њеног такозваног „лошег утицаја” на српско друштво, изазива се појава стереотипних слика, а пресудна је симболичка географија креирана од стране хегемонијски обојеног дискурса који барата симболима и одређује које су вредности и праксе пожељне на Балкану, а које не, и које су – углавном – у складу са њиховим геостратешким интересима. Овакав приступ симболичкој географији, посебно на овим просторима, мењао се кроз историју и није био фиксан, и он се не може конкретно дефинисати.²⁴

„Западна Европа је ставила шапу на појам Европе”, рећи ће бугарска научница.²⁵ Но, довољно је погледати мапу па знати да ипак јесмо у Европи (Jorgašević 2011).

2) Приче о радној етици и менталитету српског друштва – српско друштво се описује као неажурно и радно недисциплиновано,²⁶ менталитетски опозитно „прогресивним Европљанима” (при чему је *Зайпаг* онај који симболички носи

24 Довољно је образложити да је Србија доживела три наредне промене које су утицале на креирање њених симболичких граница – не само њених већ и регионалних – „оријентални Балкан као европски алтерего” у периодима Византијског и Отоманског царства, затим „Титова Југославија” и период Хладног рата односно изградње „биполарног света” и, на крају, *постсоцијализам* – транзиција, демократске промене и почетак *евроинтеграција*, када настаје нова симболичко географска кованица *Зайпаг Балкан*.

25 Марија Тодорова.

26 Види: *Институција кафана*, Lazarević Radak 2011: 79.

епитет прогресивности). Преовладало је мишљење да су јужни Словени неспособни да се развијају успешно и самостално. Значајно је да се тај дискурс, јасно политички и класно конотиран, преносио и одржавао, као и да се може посматрати у контексту распореда моћи (Тодогова 2006: 213). Било би пожељно да протестантска радна етика, о чему је писао Макс Вебер²⁷ (Max Weber), служи као идеал народима из региона, што генерално утиче на стварање стереотипних клишеа и креирање слике о неспособности српског друштва да изађе из транзиционе кризе која је производ наше колективне стагнације, на свим пољима у односу на симболички изграђен *Zajad* и његов систем који се, пре свега, заснива на прогресу.

Примери самостигматизације (аутослике) у свакодневном говору, а засноване на веровању у стереотипе о нашој специфичној радној етици: „Ми највише волимо да не радимо, седимо и пијемо (турску) кафу” или „Рад нас не покреће, такви смо ми Балканци”.

Практично се узима као аксиом да, уопштено говорећи, сами становници Балкана о себи имају негативну представу јер им она, тако неповољна и пуна омаловажавања, долази споља (Јогачевић 2011). Већим делом балканистичког дискурса „о раду и менталитету” протеже се питање поређења нашег друштва са другим европским народима, а нарочито поређење Срба и Немаца, посебно током постојања Социјалистичке Федеративне Републике Југославије. Немачки народ се тада обележавао као референтна тачка у односу на коју се мери економски прогрес и радни менталитет било којег народа садашњег, такође симболички креираног, Западног Балкана. За време биполарне поделе света, симболички креиран *радник Немац* служио је као репрезент економски моћног Запада, а сличност са њим је био знак прогреса. Тако се у свакодневним наративима²⁸ могло уочити изношење ставова и расправа о томе „који је то народ из овог региона вредан и дисциплинован и које праксе мора да врши да би то постао, уколико то већ није до сада?”.

ЛИЧНА ЕГЗОТИЗАЦИЈА: САМОСТИГМАТИЗАЦИЈА ИЛИ „-ИЗАМ НА СРПСКИ НАЧИН”

„Ово је њишање да ли ћемо уопште бити у 21 веку...”

Била је Ајланинда која је појонула на неком Балканском мору.”

(Зоран Ђинђић, 18. август 1998. године)

Посебне заслуге за проширивање знања о имагологији Балкана, балканистичком дискурсу, а, нарочито, симболичкој географији новостворених република с краја двадесетог века на територији Балкана, додељују се религиологу Милици Бакић Хејден и њеним есејима, које је 2006. године објединила у изврсну књигу под називом *Варијације на тему 'Балкан'*. Значај и посебност рада Бакић Хејден је њен фокус на политичко-културолошким дешавањима на овим просторима, посматрана кроз призму имагологије, због чега се знатно разликује од других аутора

27 Види: Макс Вебер, *Протестантска етика и дух капитализма*.

28 Види: Stef Jansen 2001.

који су писали на сличну тему. Како и сама каже, пратећи развој југословенске кризе осамдесетих година прошлог века и анализирајући њену реторику, применила је оријенталистичку критику не би ли мапирала симболичку географију у културној политици Југославије тог времена (Bakić Hejden 2006: 19).

У контексту изучавања Југославије, Бакић Хејден користи термин *балканизам* Марије Годорове, како би указала на Балкан као територију споја и преплитања цивилизација.²⁹

Можда најзначајније запажање Бакић Хејден односи се на мапирање специфичног балканског *самопредстављања*³⁰ што је у нашем случају кључ истраживања српског балканизма. Балканске самопредставе се резонују као огледало у којем се огледамо и проматрамо резултат деловања балканистичког дискурса. То је посматрање „заблуда других о нама”, али и „откривање наших сопствених предрасуда” (Bakić Hejden 2006: 22) које имамо о себи самима.

Наиме, из велике жеље да се поново нађу у саставу Европе, балкански народи су спремни да се жртвују и одражавају стереотипе о самима себи као неку врсту погодбе о поновном прихватању коју сматрају да могу да склопе (Živković 2001: 100). Синтагма која описује овакво самониподаштавање је *лична еџоџизација*. Инфериорно самопоимање српског народа је значајан елемент друштвених наратива, који на латентан начин креирају српски балканистички дискурс.³¹

Није погрешно констатовати да је самостигматизација, под утицајем те реторике, на неки начин прихваћена као „колективно усмено стваралаштво”, досегла фолклорни карактер и постала део, речима Гордане Ђерић, „колективног духа” (Ђерић 2005: 26). Фолклорно конотирана самостигматизација може сасвим незапажено постати кључна есенција јавног наратива у Србији. Стереотип „напредује” и учвршћује се понављањем у свакодневним и јавним нарацијама, а потенцијално опасним га чини могућност његове политичке инструментализације (Ђерић 2005: 44).

Јавни наративи имали су истакнуту балканистичку конотацију на простори-ма Балкана још крајем осамдесетих година прошлог века, непосредно пре слома социјализма, када „балканизам” званично почиње да утиче и на политичку раван. Балканистичка реторика је јачала све већим инсистирањем на новој регионалности у оквиру Европе, то јест међуетничким такмичењем „која од држава бивше Југославије припада Европи”, односно, долази до хијерархизовања локалних „европејстава” (Svilar 2011: 13–15) или још важнијим питањем: „Да ли Балкан уопште припада Европи?”³² У том историјском периоду долази до експанзије

29 „Сви поменути полови европске симболичке географије укрштају се у (бившој) Југославији, чија је територија била место сусрета царстава (источног и западног римског царства, отоманског и аустроугарског), азбука (ћирилице и латинице), религија (римокатолицизма, православља, протестантизма, ислама, јудаизма), те политике и идеологије хладног рата (између земаља Варшавског и НАТО пакта)” (Bakić Hejden 2006: 36).

30 Енгл. *self-representation of the Balkans*.

31 У српском друштву се, у први мах, балканистички филтрирани наративи не перципирају као стереотипизовани наративи. Један од разлога је „одомаћеност” таквих наратива односно њихова општа прихваћеност.

32 Европи „у ужем смислу”, речима Бакић Хејден.

балканистичког дискурса и стигматизације како „споља”, тако и „изнутра”. Бакић Хејден та писања дефинише као „југословенски оријенталистички дискурс”. Без обзира на то што се реторика мења у складу са политичком реалношћу (Bakić Hejden 2006: 69), „оријентална” реторика³³ опстала је чак и у постколонијалном свету, па тако, данас, имамо термин *балканизација* који је ушао у енциклопедије, а који, у пејоративном смислу, означава фрагментацију мултинационалне државе у мање етничке хомогене ентитете (види: Balkanization, *Енциклопедија Британика*). Коришћење израза као што су „балканизација”, „балканизам”, „балканске прилике” и слично је предрасуда која погодује Европи. Ови изрази су и резултат различитог доживљаја ситуације, тако да је појам „Западни Балкан” за државе бивше Титове Југославије, изузев Словеније, њихов логичан наставак (Busek 2007: 96).

Након распада бивше југословенске заједнице дошло је, у извесном смислу, и до распада некадашњег балканистичког дискурса на „југословенски начин”. Као резултат регионалне поделе, исти тај дискурс доживео је фрагментацију у идејном смислу, а оно што је морало да уследи је стварање нових дискурзивних поткатегорија, које ће бити сродне са новоствореним националним државама и новим друштвеним праксама. Слично пише и Јансен, речима: „За разумевање употребе термина *Балкан* на постјугословенском простору веома је важно имати на уму да су многи његови становници усвојили представу о цивилизацијско-развојној хијерархији у оквиру бивше државе по којој, грубо узев, *како се иде све даље на југ и исток, тако ситијус све више опада*. Баш као што каже изрека: *’Што јужније, то тужније’*” (Jansen 2001: 33–68). Доживљаји Балкана, а самим тим и употреба балканистичког дискурса, постали су специфични и прилагођени новој регионалној подели.

Из наведеног можемо закључити да су регионална одређења, пре свега вредносно-идејне и политичке конструкције и пројекти, а мање географски и историјски утемељене одреднице (Svilar 2011: 50). Исту судбину деле све новостворене послератне регионалне одреднице у оквиру имагологије Европе, укључујући и актуелни „Западни Балкан”. Проналажење и анализа балканизма „на српски начин” у Србији могућа је тек након што се дефинише нова поткатегорија балканистичког дискурса, која ће, на својеврстан начин, бити примењива на српски политички контекст. Другим речима, неопходно је конструисати поткатегорију која ће као јединицу анализе користити стереотипе који се односе на Србију и српски народ. Поменуто категорију дефинисали смо као *српски балканизам*.

Српски балканизам је део система, на балканистичком (неретко и антинационалистичком) дискурсу заснованих стереотипа, који српско друштво позиционирају (стигматизују) као – речима Годорове – европског „унутрашњег другог”. *Српски балканистички дискурс* или *српски балканизам* је измештен *-изам*, поткатегорија балканистичког (и некадашњег југословенског/оријенталистичког) дискурса, а прилагођен је проналажењу савремених стереотипа насталих новим друштвеним и политичким праксама у Србији након међуетничке поделе. Има намеру да укаже на постојање конструисаних стереотипа кроз самостигматизацију.

33 Реторика егзотификовања, хијерархизовања и стигматизовања другог.

У дискурзивном смислу, наративним путем, стереотипи се користе „од стране појединаца који се сматрају дислоцираним из средине која се описује као балканистичка”³⁴. Пример:³⁵

– Дарко: „ ... знаш, занимљиво је то, кад помислим на Босну, не помислим на Сарајево или Тузлу, него на неке планинчуге где живе људи који су... који су потпуно необразовани, заостали. Цивилизација до њих није стигла. И дефинитивно је тачно да је рат био најгори тамо, у Босни, баш тамо где такви људи живе.”

– Вељко: „Ма, на југу Србије би било исто ... Јужњачки менталитет – они који су живели под Турцима су другачији од оних који имају хабсбуршко наслеђе.”

У том смислу, српски балканизам је колективна дискурзивна појава у српском друштву, која се јавља у свим могућим наративним облицима – текстуалним и аудио-визуелним. Српски балканизам је, на неки начин, фолклорног карактера у српском друштву, што у идејном, што у наративном облику. Наративи испуњени *личном еџоџиџизацијом* могу се јавити и као део свакодневног говора у колективу, баш као што је то Јансен приметно у свом истраживању проматрајући употребу балканизма у Београду и Загребу (Jansen 2001: 33–68). Предуслов употребе српских балканизма и њихове појаве у наративима је „измештеност наратора из средине коју описује и карактерише употребом балканизма”.

ЗАКЉУЧАК

Међу научницима се, чини се пребрзо, доноси закључак да су у данашње време Саидов оријантализам односно балканизам као поставка Годорове лоша аналитичка средства, с обзиром на то да се оријантализам тумачи као *passé a*, како се поређење оријантализма и балканизма своди на узрочно-последичну везу ако је, оријантализам као дискурс превазиђен, то исто би требало да важи и за све конструкције које су делимично произашле из њега. Међутим, имаголошка истраживања Балкана и даље могу бити од великог значаја за тумачење друштвене стварности новог доба. Поготово треба имати у виду актуелне европске интеграције које из дана у дан померају како географске тако и имаголошке границе овог региона, што додатно утиче на интересантан развој реторике са балканистичким садржајем.

Сумирали смо досадашња истраживања аутора који су се бавили имагологијом региона, а који су, позивајући се на концепт оријантализма Едварда Саида, примењивали на различите историјско-политичке епохе Балкана, и то од првих путописа о Балканском полуострву, преко Отоманске империје и *Тийове Јуославије*, до међуетничког раскола деведесетих. Појава и развој стереотипа посредством *сџиџиџизације сџоља* временом је утицала на перцепцију Балкана од стране народа који га насељавају и прећутног одрицања од наслеђа који Балкан као феномен

34 Појединци који кроз наративе експлицитно истичу свој антинационалистички идентитет, са једне и поистовећивање са европским цивилизацијским вредностима, са друге стране (види: Jansen 2001: 37–40).

35 Разговор двојице младића припадника НВО из Београда (види: Jansen 2001: 39).

носи (*самосиймайизација*). Уколико се пажљиво пропрати хронологија и развој примене теоријске поставке оријентализма на истраживање Балкана, лако се уочава да се (нај)значајнија прекретница догодила оног момента када је Балкан препознат као 'специфичан' регион, односно након смештања у политичку димензију, након грађанског рата деведесетих година прошлог века.

Фокус истраживања обухватао је, најпре, детектовање *балканисийичкој дискурса* односно његове специфичности (измештености) из традиционалне теоријске поставке оријентализма, те смо тако у поглављу „Балкан-изам као семантичка јединица за конструкцију стереотипа: поље стварања српских балканизма” презентовали неколико важних балканистичких конструкција сачињених од низа синтагматских ланаца који од Балкана (у односу на оријентализам) креирају измештен *-изам*, а затим смо даљим разлагањем балканизма у поднаслову: „Спољна и лична егзотизација: Дефинисање српских балканизма” препознали и истакли поткатегорије *српској балканизма*, насталог регионалном фрагментацијом балканистичког дискурса након међуетничке поделе. Српски балканизам карактеристичан је не само по употреби стереотипа о Србији споља (хетеростигматизација) већ и изнутра (аутостигматизација) у свакодневном говору од стране појединаца који се, на овај или онај начин, сматрају измештеним из средине која се стигматизује употребом наведених стереотипа.

ИЗВОРИ

- Said 2003: Edward Said. *Orientalism*. Joe Friendly. You Tube video, 36:00. <<https://www.youtube.com/watch?v=JncXpQQoZAo>>. [18. 12. 2025].
- Jorgačević 2011: Jelena Jorgačević. „Balkan kao kletva”. *Nedeljnik Vreme, br. 1065*, 31. maj. <<https://vreme.com/svet/balkan-ka-kletva/>>. [18. 12. 2025].
- Balkanization 2014: *Енциклопедија Британика*. <<https://www.britannica.com/topic/Balkanization>>. [21. 12. 2025].

ЛИТЕРАТУРА

- Bakić Hejden 2006: Milica Bakić Hejden. *Varijacije na temu 'Balkan'*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju „Filip Višnjić”.
- Božić 2010: Jadranka Božić. „Ostvarenje jastva/sopstva i nesvodljivosti Drugog: etički bezdan susreta sa Drugim”. *Etnološko-antropološke sveske 15*, (н.с.) 4.
- Busek 2007: Erhard Busek. *Otvorena kapija ka Istoku*. Beograd: Clio.
- Đerić 2005: Gordana Đerić. *Pr(a)vo lice množine – Kolektivno samopoimanje i predstavljanje: mitovi, karakteri, mentalne mape i stereotipi*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, „Filip Višnjić”.
- Živković 2001: Marko Živković. „Nešto između: Simbolička geografija Srbije”. *Filozofija i društvo XVIII*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju „Filip Višnjić”.
- Jansen 2001: Stef Jansen. „Svakodnevni orijentalizam: Doživljaj 'Balkana'/'Evrope' u Beogradu i Zagrebu”. *Filozofija i društvo XVIII*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju „Filip Višnjić”, 33–71.
- Lazarević Radak 2011: Sanja Lazarević Radak. *Na granicama Orijenta: Predstave o Srbiji u engleskim i američkim putopisima između dva svetska rata*. Pančevo: Mali Nemo.
- Лазаревић Радак 2011: Сања Лазаревић Радак. „На граници Оријента и Окцидента: Постколонијална теорија и лиминалност Балкана”. *Балканолошки истраживањ САНУ*, г. XXXV, бр. 4, 1423–1437.

- Lazarević Radak 2013: Sanja Lazarević Radak. *Otkrivanje Balkana*. Pančevo: Mali Nemo.
- Noris 2002: Devid Noris. *Balkanski mit: pitanja identiteta i modernosti*. Beograd: Geopoetika.
- Said 2008: Edvard Said. *Orijentalizam*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Svilar 2011: Predrag Svilar. *Medijska konstrukcija Zapadnog Balkana*. Novi Sad: Mediterran publishing.
- Todorova 1996: Marija Todorova. „Konstrukcija Zapadnog diskursa o Balkanu”. *Etnološka tribina: Godišnjak Hrvatskog etnološkog društva*, vol. 26, no. 19, 25–41.
- Todorova 2006: Marija Todorova. *Imaginarni Balkan*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Fleming 2001: Katrin E. Fleming. „Orijentalizam, Balkan i balkanska historiografija”. *Filozofija i društvo*, br. 18. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju „Filip Višnjić”, 11–32.

Danijela D. PUHAČA

STEREOTYPES ABOUT THE BALKANS UNDER THE INFLUENCE
OF THE ORIENT: SERBIAN BALKANISM OR “-ISM IN THE SERBIAN WAY”

SUMMARY

Edward Said's epochal work *Orientalism*, from 1978, with its appearance launched not only the critical-theoretical field of postcolonialism and the issue of cognitive privilege, but also a kind of scientific domino effect in the research of the concept of “otherness”. Bulgarian historian Maria Todorova, in her work *The Imaginary Balkans*, applies Said's concept of Orientalism to the Balkans – where, due to the centuries-old activities of the Ottoman Empire, it is viewed as an Ottoman legacy, or rather a European, internal “other” – defined by Todorova as “Balkanism”. The paper summarizes previous research done by other authors in the field of Balkan imagology obtained through the analysis of narratives and travelogues about the Balkans, but also points to the presumed influence of Said's theory of Orientalism, first on the development of Balkanism and stereotypes about the Balkans, and somewhat later on the emergence of a new subcategory of auto-stereotyping – defined as “Serbian Balkanism”.

Keywords: Balkans, Balkanistic discourse, Orientalism, symbolic geography, stereotypes, Serbian Balkanism.